

Michał Stachurski

ORCID: 0000-0002-2877-3895

Polskie Towarzystwo Pedagogiczne – Oddział w Krakowie

Między światem antropologii, kultury, teologii a kinem

Between the worlds of anthropology, culture, theology and cinema

Rec.: Wawrzynów, Joanna Kazimiera i Wojtyra, Wawrzyniec Zbigniew. 2021. *Adamie, gdzie jesteś? Kino wobec tajemnicy świata i człowieka. W setną rocznicę urodzin Jana Pawła II*. Wrocław: Wyższe Seminarium Duchowne Franciszkanów Prowincji Świętej Jadwigi we Wrocławiu, ss. 267.

Słowa kluczowe: kino, teologia, kultura, antropologia, Jan Paweł II

Keywords: cinema, theology, culture, anthropology, John Paul II

Filozofia od zarania dziejów skupia się głównie na problematyce dotyczącej człowieka. I mimo że starożytne *arche* związane było z naturą i jej żywiołami, to od Sokratesa (choć historycznie trzeba wspomnieć o sofistach) możemy mówić o szczególnym zainteresowaniu filozofii człowiekiem, jego naturą i problemami. Podobna tematyka przyświeca teologii chrześcijańskiej, która wskazuje, iż to „człowiek jest drogą Kościoła” (Jan Paweł II, *Redemptor hominis*). Szukając jednak odniesień bardziej współczesnych, nie można uciec od problemów, które nękają ludzkość tu i teraz: problemy etyczne, problemy społeczne, problemy ekonomiczne. I w tym przypadku zarówno teologia, jak i filozofia podejmują próby poszukiwania odpowiedzi na pytania fundamentalne: kim jest człowiek i co współczesny człowiek robi ze swoim człowieczeństwem?

Wydaje się, że na tak postawione pytanie próbują odpowiedzieć autorzy kolejnej monografii w serii „Wiara – Kultura – Kino”, której redaktorami są wrocławscy naukowcy skupieni wokół Papieskiego Wydziału Teologicznego we Wrocławiu: s. dr Joanna Kazimiera Wawrzynów OSU oraz o. dr Wawrzyniec Zbigniew Wojtyra OFM. Tym razem pomysłodawcy tej książki zaprosili autorów

i czytelników do intelektualnej podróży kinematograficznej, której myślą przewodnią jest nauczanie Jana Pawła II w związku z obchodami 100. rocznicy jego urodzin. Poszczególni autorzy z powodzeniem powiązali świat kina ze światem teologii i filozofii uprawianej przez „świętego z Wadowic”, co sprawia, iż trudno pominąć lekturę tej monografii. Z kolei tę recenzję należy potraktować jako zachętę do szczegółowej analizy tekstów, które weszły w skład opracowania.

Część właściwa monografii (po słowie wstępnym redaktorów) rozpoczyna się merytorycznym wprowadzeniem autorstwa prof. Krzysztofa Zanussiego. Polski reżyser w tekście *Kino wobec tajemnicy świata i człowieka*, pomijając strukturę tekstu naukowego, snuje refleksje na temat tego, jak kino współczesne oddaje problematykę człowieczeństwa. I chociaż autor wychodzi od pesymistycznej tezy, iż „człowiek jest produktem okoliczności” (s. 21), to swój wywód kończy niemalże optymistycznie, domagając się „od piszących o filmie tego, by potrafili odsłaniać to, co na pozór zakryte” (s. 23). Tekst, choć krótki, bogaty jest w metafory i obrazy, które skłaniają do postawienia tezy, iż nawet jeśli kino samo nie potrafi obronić człowieczeństwa, to ci, którzy kino „studiują” mniej bądź bardziej na poważnie, stoją przed tym wyzwaniem.

Monografię otwiera artykuł wrocławskiego profesora filozofii, znawcy filozofii dialogu, prof. Macieja Manikowskiego – naukowo związanego z Uniwersytetem Wrocławskim. W tekście *Adam, czyli pytanie o relacje* autor dokonuje ciekawej, ale trudnej zarazem refleksji na temat człowieczeństwa w odniesieniu do tomizmu, neotomizmu i wspominanej wyżej filozofii dialogu. Nie czyni tego jednak w oderwaniu od tematyki filmowej, gdyż – wykorzystując biblijne wezwanie: „Oto jestem” – odwołuje się do książki „Wyspa” oraz filmu „Żona”. Autor na dwunastu stronach przynosi czytelnika w niemalże mistyczny świat relacji, sprawiając jednocześnie, iż trudno uciec od pewnego realizmu i prozy życia. Wydaje się, że przekonanie prof. Manikowskiego, iż „pytanie [...] skierowane do Adama, a w nim do każdego z nas, jest pytaniem o relacje [...]” (s. 35), trafnie oddaje zarówno aspekt teoretyczny, jak i praktyczny zaproponowanej refleksji, zwłaszcza w związku z problematyką bycia w stosunku do drugiej osoby.

Zupełnie w innym kierunku została skierowana refleksja Adama Regiewicza, profesora nauk humanistycznych w dyscyplinie literaturoznawstwo, reprezentującego Uniwersytet Humanistyczno-Techniczny im. Jana Długosza w Częstochowie. Profesor, podejmując problematykę człowieka, odwołał się do obrazów zapisanych w filmach Małgorzaty Szumowskiej. W swojej refleksji autor wykorzystał trzy figury: ukrycia (s. 41–42), wstydu (s. 43–46) i strachu (s. 46–49). Adam Regiewicz umiejętnie powiązał filozofię Emmanuela Levinasa z wybranymi filmami Szumowskiej, wskazując, iż człowiek – zgodnie ze swoją naturą – szuka drugiego człowieka, nawet jeśli sam temu zaprzecza (s. 49). Tekst ma jasną konstrukcję, napisany jest piękną polszczyzną. Jedynym mankamentem – jak się wydaje – jest brak adekwatnych komentarzy do części filozoficznej zarówno w aspekcie egzystencjalizmu, jak i filozofii współczesnej (postmodernizm). Uwaga ta jednak w żaden sposób nie rzutuje na ogólną – bardzo pozytywną – ocenę tego rozdziału.

Czwarty z kolei tekst, autorstwa dr hab. Aleksandry Reimann-Czajkowskiej z Instytutu Filologii Polskiej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, został poświęcony relacjom poezji Jana Pawła II z malarstwem na przykładzie twórczości Billa Violi. Na sposób literacki Aleksandra Reimann-Czajkowska ukazała świat kultury w perspektywie problemów antropologicznych i etycznych. Wskazała, że „obu artystom bliskie jest rozumienie piękna jako kategorii, która dokonuje się w akcie percepcji, procesie widzenia i nadawaniu przedmiotom znaczenia” (s. 63). Artykuł jest napisany piękną polszczyzną; dodatkowo wyróżnia się tym, iż autorka umiejętnie balansuje między sztuką, teologią a filozofią. Rozdział zatem wpisuje się w problematykę zaproponowaną przez redaktorów tomu.

Wątek piękna jest kontynuowany w kolejnym tekście pt. *Piękno – klucz do tajemnicy człowieka i świata w kulturze czasu (po)pandemii w świetle tekstów Jana Pawła II*. Artykuł, który wyszedł spod pióra Katarzyny Olbrycht, profesor pedagogiki, został podzielony na trzy części, które merytorycznie właściwie oddają cel przyświecający zaproponowanej tematyce. Profesor Olbrycht, zasadniczo wychodząc od problemów związanych z zakłóceniem życia społecznego w czasie pandemii koronawirusa, przechodzi do stwierdzenia, iż pewnym antidotum może być kultura rozumiana na sposób personalistyczny, wskazując, że „życie zgodne z odkrywaną prawdą o dobru jest pięknym życiem, ponieważ prawda i dobro przewijają się w pięknie” (s. 87). Autorka umiejętnie dobrała literaturę przedmiotu oraz – można powiedzieć – nowatorsko przeprowadziła wywód. Jest to refleksja typowo teoretyczna i ciekawym jej dopełnieniem mogłoby być wskazanie przez autorkę praktycznych sposobów promowania tak rozumianej kultury we współczesnym społeczeństwie. Uwaga ta jednak nie wpływa na bardzo dobrą ocenę tekstu.

Zupełnie innym spojrzeniem podzielił się w recenzowanej monografii Piotr K. Oleś, profesor psychologii reprezentujący Katolicki Uniwersytet Lubelski. W rozdziale *Myśl antropologiczna Karola Wojtyły: inspiracje dla psychologii* autor zaprezentował wątki z filozofii człowieka, które były przedmiotem badań profesora Wojtyły, i porównał je z wybranymi problemami psychologii. Tekst – o ile dobrze odczytuję intencje autora – jest skierowany do osób, które sprawnie poruszają się między filozofią a psychologią. Artykuł ten należy niewątpliwie do grupy tekstów ambitnych. Wiąże się to jednak z pewnymi trudnościami. Pozwolę sobie dwie wymienić. Pierwsza z nich ma charakter techniczny i dotyczy drobiazgowego podziału wątków. Tekst jest podzielony na siedem części, co powoduje, że czytelnik szybko przeskakuje z tematu na temat. Druga trudność jest związana z doбором wybranych problemów – począwszy od zarysu antropologii Wojtyły, a skończywszy na związkach między psychobiografią i kinematografią. Z jednej strony zachwyca erudycja autora, z drugiej zaś w czytelniku niezorientowanym w tematyce może to rodzić pewną frustrację. Niemniej artykuł jest wartościowy, zwłaszcza dla badaczy nauk społecznych.

Siódmy rozdział został napisany przez dra Andrzeja Foglera reprezentującego nauki humanistyczne, filmoznawcę i krytyka filmowego. Tekst mający charakter eseju wprowadza czytelnika w świat współczesnej historii kina w perspektywie

problematyki rodziny (*Adam i Ewa w naszym stuleciu. Obraz rodziny we współczesnym filmie*). Autor, w sposób bardzo ciekawy i zarazem intrygujący, przedstawia kilka wybranych filmów, takich jak: *Trzymaj mnie mocno*, *Dom w chmurach*, *Kwitnące pączki* czy *Marzenia*. Zaletą tego tekstu jest niewątpliwie to, że dr Fogler, pomimo różnorodności tematycznej, nie odchodzi od głównego wątku, a może bardziej od głównej tezy artykułu, iż w świecie kinematografii jest miejsce na problematykę rodzinną i na pokazywanie tego, co w rodzinach jest dobre, ale i co dzieje się złego. Teza i treść opracowania doskonale wpisują się w całość monografii, choć jest to esej, a nie typowy tekst naukowy.

Kolejny rozdział, pt. „*Promieniowanie ojcostwa*” w filmie *Cedrica Klapischa* „*Nasz najlepszy rok*”, napisany został przez Teresę Grabińską – doktor nauk fizycznych i doktor habilitowaną nauk humanistycznych. Autorka porównuje postaci z filmu Klapischa do biblijnych postaci Adama i Ewy. Adama zestawia z Nestorem, Jeanem, Jéréimim i Teściem, Ewę zaś z Juliette i Alicią. I chociaż film opowiada – jak się wydaje – o zwykłych czynnościach, to autorka, wykorzystując talent reżysera filmu, wydobywa inspirujące, a zarazem trudne pytania o realizację człowieczeństwa we współczesnym świecie. Kluczem jest – jak to nazywa Teresa Grabińska – uczciwe codzienne działanie, które wpływa na dobro swoje i drugiego człowieka (por. s. 130–131). Tekst jest bardzo poprawnie napisany, w stylu niemalże literackim. To wszystko składa się na bardzo pozytywny odbiór rozdziału, który bez wątpienia wpisuje się w problematykę recenzowanej publikacji.

W połowie monografii został umieszczony – w mojej ocenie – wstrząsający pod względem treści (mając na myśli przemyślenia o charakterze etycznym) tekst Piotra Czystkowskiego, doktoranta Uniwersytetu Wrocławskiego. Autor, prezentując rozdział pt. *Wizja świata bez Boga w filmie Niemiłość Andrieja Zwiagincewa*, niemalże trafia w sedno problemu dotyczącego relacji między kinem a problematyką rodzinną w aspekcie teologii i filozofii. Piotr Czystkowski, wykorzystując trudny pod względem emocjonalnym film *Niemiłość*, wskazał, że jeśli Boga nie ma, to i człowieka trudno doszukać się w człowieku. Historia chłopca, o którego nie troszczyli się rozwodzący się rodzice, sprawia, że czytelnik sam sobie może stawiać pytania o charakterze fundamentalnym. Zresztą autor artykułu słusznie wskazał, że dzięki *Niemiłości* można dojść do przekonania, iż „człowiek niewłaściwie definiując wolność, sam stał się dla siebie bożkiem” (s. 144). Zaprezentowana w rozdziale problematyka doskonale wpisuje się w koncepcję monografii i szczególnie polecam go uwadze czytelników.

W podobnej konwencji swoją refleksję zaprezentowała Krystyna Laszczyńska-Fankanowska, doktor nauk teologicznych i kulturoznawca. Przygotowała bowiem artykuł pt. „*Homo – Quidam*” *Krzysztofa Kieślowskiego*. Wykorzystując umiejętnie filmy *Dekalog I* i *Dekalog II*, a także filozofię Józefa Tischnera oraz twórczość Cypriana Kamila Norwida, autorka stawia przed czytelnikiem wyzwanie intelektualne – szukanie odpowiedzi na pytanie o sens istnienia człowieka. Dużym walorem tego tekstu jest to, że autorka nie stawia dogmatycznej odpowiedzi na tak postawione pytania. Pozostawia czytelnikowi może nie tyle wolny wybór, co miejsce na swobodną refleksję, powodując jednocześnie,

że trudno od tej refleksji uciec. Styl ten sprawia, że tekst czyta się dobrze, pomimo zawilości podjętej tematyki.

Dziesiąty rozdział, pt. *Między pewnością a zwątpieniem – dynamika wiary w refleksji teologicznej oraz w wybranych dziełach filmowych*, został przygotowany przez Tomasza Ćwichułę, absolwenta teologii i prawa zarazem. Autor podzielił tekst na dwie części: teoretyczną (*Zagadnienie wiary w refleksji teologicznej*) oraz praktyczną (*Motyw wiary religijnej w wybranych filmach polskich i zagranicznych*). Podział ten sprawia, iż czytelnikowi rysuje się jasny cel artykułu. Wybór filmów w części praktycznej jest jak najbardziej trafny, zwłaszcza *Biała sukienka* czy *Obce ciało*. Być może ciekawym dopełnieniem byłoby nawiązanie do filmu *Boże Ciało* z roku 2019 w reżyserii Jana Komasy. Niemniej trudno odmówić autorowi trafności zarówno w aspekcie doboru tematu, jak i zaproponowanego rozwiązania problemu.

Tekst autorstwa Sławomira Bobowskiego *Miłość własna, miłość zemsty... Spekulacja inspirowana filmem „Dzikie historie” (2014) Damiána Szifrona* ponownie przenosi czytelnika do trudnego świata, trudnych spraw, gdzie relacje, mimo iż związane z miłością, są podszyte kłamstwem, nienawiścią. Wykorzystując fabułę filmu *Dzikie historie*, autor eseju stawia więcej pytań, niż udziela odpowiedzi. Pyta m.in. o sens istnienia zła czy problematykę tzw. teodycei. Sugestywnie stara się jednak naprowadzić odbiorcę do pewnej odpowiedzi, która zamienia się w kolejne pytanie: w filmie *Dzikie historie* nie pada słowo Bóg, ale czy na pewno Go tam nie ma? Myślę, że to pytanie znajduje się w centrum refleksji zaprezentowanej przez Bobowskiego.

W aspekcie teoretycznym ważna jest treść zaproponowana przez Jana Szewka w rozdziale *Prymat wartości moralnych w przekazie społecznym*. Autor, wykorzystując klasyczną formę artykułu naukowego, w sposób syntetyczny przekazuje czytelnikowi najważniejszą wiedzę z zakresu etyki społecznej, a także etyki mediów. Z jednej strony wskazuje na potrzebę promocji „wartości moralnych” (s. 180), a z drugiej wyraźnie artykułuje kwestię dotyczącą odpowiedzialności ludzi za tworzenie mediów (s. 184). Jedynym mankamentem tekstu jest brak wyraźnego podziału na wstęp, część zasadniczą i podsumowanie. Zwłaszcza podsumowanie mogłoby pomóc czytelnikowi w zrozumieniu zasadniczych tez rozdziału. Uwaga ta jednak nie wpływa na mój pozytywny odbiór tekstu.

Ciekawą tezę w swoim artykule stawia także wykładowca Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie Michał Legan. W tekście *Adam i Ewa, czyli piękno, które zbawia. Inspiracje „Listem do artystów” Jana Pawła II w filmie Krzysztofa Zanussiego „Czarne słońce”* autor wychodzi z założenia, iż scenariusz został napisany właśnie na podstawie tego dokumentu. Trzeba zaznaczyć, iż choć sam tekst jest stosunkowo krótki, to Michał Legan dołożył wszelkiej staranności, aby tezę uzasadnić w merytorycznie poprawny sposób, wykorzystując zarówno materiał źródłowy, jak i bogatą literaturę uzupełniającą. Rozdział polecam wnikliwej lekturze, zwłaszcza w aspekcie niemalże poetyckich porównań stosowanych przez autora.

W rozdziale czwartym od końca, pt. *Film: audiowizualna relikwia*, polski badacz Marek Lis zwrócił uwagę na bardzo istotną kwestię dotyczącą pewnej

uniwersalności przekazu filmowego. Stosując pojęcia wykorzystywane przez religię chrześcijańską, wskazuje w tekście, że film może odgrywać rolę relikwii i – nie tylko na poziomie pewnej anamnezy (wspomnienia) – może wpływać na odczucia i zachowania odbiorców kina. Sformułowania te są wynikiem odbioru dzieł filmowych odwołujących się do życiorysu Jana Pawła II. W ocenie autora tekstu filmy biograficzne o Karolu Wojtyłe mogą stanowić swoiste przedłużenie jego nauczania i świadectwa życia. Artykuł jest przykładem ciekawego i oryginalnego zarysowania tematyki. Jedynym mankamentem może być krótkość wywodu. Aczkolwiek uwaga ta w żaden sposób nie rzutuje na pozytywny odbiór przygotowanego tekstu.

Kolejny rozdział, pt. *Wymiar duchowy i kontekst medialny pielgrzymki św. Jana Pawła II do Ziemi Świętej*, wyszedł spod pióra Mieczysława Celestyna Paczkowskiego OFM. Autor w dość obszernym tekście skupia uwagę czytelnika na pielgrzymce Jana Pawła II do Ziemi Świętej, koncentrując się na dwóch głównych wątkach: zarys historyczny związany z pobytem głowy Kościoła katolickiego na tych terenach (*W stronę Ziemi zbawienia*, s. 212–217) i poszczególnych momentach tej szczególnej wizyty (*W miejscach świętych na terytorium Palestyny i Izraela*, s. 217–225; *W murach Jeruzalim i al-Quds*, s. 225–230). Należy przyznać, iż autor włożył dużo wysiłku w zgromadzenie materiału, jego bardzo dobrą syntezę i przedstawienie najważniejszych wątków zarówno na gruncie teologicznym, jak i medialnym. Tekst jest napisany bardzo dobrą polszczyzną. Polecam go szczególnej uwadze czytelników.

Przedostatni rozdział, pt. *Sens życia z perspektywy aksjologicznej*, został przygotowany przez Urszulę Ostrowską, profesor nauk humanistycznych w zakresie pedagogiki. Autorka w sposób interesujący przedstawia koncepcje sensu życia w świetle współczesnych prądów filozoficznych i psychologicznych. Ciekawym zabiegiem jest odwołanie się do tekstu Jana Pawła II tylko raz, na początku rozdziału. Badaczka wskazała cytat z encykliki *Fides et Ratio* jako pewną inspirację. Z jednej strony należałoby wskazać, iż o sensie życia (i to właśnie z perspektywy aksjologicznej) Jan Paweł II, a wcześniej prof. Karol Wojtyła, wypowiadał się wielokrotnie, stąd ten swoisty brak może zadziwiać. Z drugiej zaś strony może właśnie brak cytacji mniej bądź bardziej znanych tekstów papieża Polaka jest wpisany w szerszy zamysł autorki. Bez względu na tę uwagę, tekst jest ciekawy i wpisuje się w tematykę monografii w ramach pewnej refleksji teoretycznej.

Ostatni rozdział został przygotowany przez pochodzącego z Wrocławia teologa i filozofa ks. Adama R. Prokopa. Autor ten zaproponował tekst pt. *Serialowa „Szkoła dla elity” w kontekście myśli Jana Pawła II*. W pierwszej kolejności należy podkreślić, iż od strony formalnej wywód jest prowadzony w sposób niezwykle interesujący, a zarazem inspirujący. Mimo iż autor podjął się trudnego zadania (wspominany serial w żaden sposób nie promuje wartości związanych z pokoleniem JP II), to jak najbardziej sprostał wyzwaniu. Pod względem merytorycznym tekst został podzielony bardzo dobrze. Autor skupia się na perspektywie trzech tajemnic: Boga, człowieka i prawdy. Z jednej strony dowodzi, że te trzy tajemnice są odległe dla młodych ludzi z przywołanego

serialu, a z drugiej wskazuje, że – pomimo tej odległości – ta tęsknota w nich jest i autor wyraża ją poprzez perspektywę nadziei (s. 260–261). Również ten tekst polecam szczególnej uwadze czytelników.

Podsumowując, należy zaznaczyć, iż zarówno redaktorzy monografii, jak i autorzy poszczególnych rozdziałów bardzo merytorycznie odnieśli się do zaproponowanej tematyki. Pomimo pewnych uwag krytycznych niniejsza książka odpowiada na zapotrzebowanie na rynku wydawniczym w zakresie problematyki świata teologii, filozofii, sztuki i kultury. Pozostaje życzyć sobie, aby kolejne edycje monografii nadal tę lukę wypełniały.

